

I.

Háromszázados jubileum.

A hitujítás nemes és szabad jelleméért, messzeható dicsó következéseiért a legnagyobbszerű világ-események egyike volt. A barbárság az ó-classicismussal a polgáriasult állami életet is elsepervén, a polgári és egyéni szabadságot eltemette s Európa közszelleme dermedten mély álomba dült, lebilincselve a vakhit, babona és a szellemen uralkodó vallási tekintély által. De midőn az ágostai egyszerű szerzetes, a hitujítás bajnoka, a józan észnek, a vizsgálódó szabad szellemnek, a polgári, társadalmi és egyéni szabadságnak nevében megkezdette a harcot a tekintély s az ezt kísérő tudatlanság, babona és elfogultság ellen, a szellem elaléltóságából öntudatra ébredt s lúzas forrongásában egész Európára a szellemi életnek szép, következéseiiben gazdag, de — fájdalom — viharos tavaszát derítette fel, utánzásául a természetnek, mely a hoszszas aszály után rendesen égiháboru és zivatar kíséretében szokta külden az áldást hozó, termékenyítő esőt.

Viharos volt a vallási és szellemi élet ama tavasza; mert egyfelől a valóságos világi hatalmassággá emelkedett s abban az időben éppen hatalma tetőpontjára jutott hit-teknitély az erőszak fegyverét adta a vakhit és rajongás kezébe, hogy öldökölje hiveit a szabadságnak, melynek gyenge virágai ez alkalommal is vérmézőkön temettek; másfelől mert maguk a hitujítás bajnokai koruk korlátolt felfogásához képest egymást gyűlölték és üldözték, a szerint, a mint egyik a másikat éppen a vizsgálódó ész és a szellem korlátokat nem ismerő szabadságának természete és követelése szerint tulszárnyalta. Luther „másként nem tehetek“ jellemadatával valódi nagyság volt, mégis üldözte a Carlstadtokat, s Kálvin harczolt ugyan a pápa ellen, de Servétet sem birta eltűrni. És így e különben megbecsülhetetlen szellemi átalakulás történelmét a hitsabadságról napjainkban alkotott eszménykép fényénél vizsgálva, ott látjuk a haladás mellett a tévedést, a lelkesült magasztosság mellett a botlás sötét vonásait is.

Hazánk távol esik ugyan a hitujítás eredeti színhelyétől, de a felkelt szellemi mozgalom Erdély bércei közé is hamar elhatott,

hol félszázadig tartott lefolyása, az emberi szellem egyik legszebb nyilatkozata. Harcz és küzdelem közt folyt le a hitujítás hazánkban is, de tekintve azt, hogy e harczot és küzdelmet a bajnokok nem a hatalom, hanem a józan értelem, vizsgálódó ész és az ezek által megállított önmeggyőződés, tehát lelki szabadság szellemi fegyverével folytatták vér nélkül; tekintve azt, hogy a hitujítás itt az unitárizmussal végződött be, tehát már három századdal ezelőtt kifejtette azokat a hitnézeteket, melyeket másutt a tudomány és szabad irányu theologia csak napjainkban tisztáz és állít meg; tekintve végre azt, hogy a míg a hitfelekezetek egyenlősége, a vallás szabad gyakorlata, a lelkiismeret szabadsága Magyarországon 1848-ban s Ausztriában csak 1868-ban állított meg törvény által, Erdélyben ezek az unitárizmusnak 1568-ban történt törvényes oltalomba vétele által már akkor biztosítottak: bátran kimondhatjuk Erdélyről is, mit a történelem Kálmán királyunkról mond, hogy mintegy túlhaladta korát szellemi felvilágosultságban.

És ha keressük az okokat és vizsgáljuk a körülményeket, melyek nyomán Erdély a kort megelőzve, a vallási szabad meggyőződés és lelkiismeret szabadságának bölcsője lett, úgy találjuk, hogy ennek főbb oka, főbb tényezője az alkotmányos szabadság volt. Az alkotmány keretén belől álló minden polgár azt a polgári szabadságot, melyet neki az alkotmány mint polgárnak adott, átruházta magára, mint a társadalom tagjára; egyénileg is jogosultnak, szabadnak tartotta magát s ennek nyomán jogosultnak és szabadnak tartotta saját véleménye nyilvánítását is. A vallásos forrongás ama korában a vallás ügyeiben való részvétel, nyilatkozás és vita a társadalmi viszonyok által parancsolt szükségességgé vált, s mert a törvény ezt nem tiltotta, nyilvánosan, a törvény védelme, sőt a törvény képviselője, a fejedelem, személyes felügyelete alatt folyt, miként ezt a hitujításnak Erdélyben történt folyama bizonyítja.

A hitujítás Erdélyben is a Luther-féle hit-elvekkel vette kezdetét, a melyek már 1520 tájatt behatottak a szászok közé. II. Lajos király, Statileo püspök, majd a mindenható Martinuzzi erölködtek gátat vetni az új tanoknak, de Erdély közszelleme ellentállott a törekvéseknek, az országgyűlések beleavatkoztak a vitába, s szabadelvű, méltóságos irányadásuk oly téren tartotta s vezette a hitujítás ügyét, hogy a hozzá egyedül méltó fegyverekkel, észszel és érvekkel folyjon a küzdelem. Végre az 1557-ben Tordán tartott országgyűlés jun. 1-én hozott e végzésével: „az ország lakóainak

kérésére megengedtük, hogy mindenki azt a hitet vallja, a mely tetszik, akár az új, akár a régi szertartás szerint valót,“ szentesítette a r. kath. vallás mellett az év. lutheránus vallást is, mert hogy az itt kimondott vallás-gyakorlati szabadság csak ézekekre értetett még ekkor, mutatja a következő évben márt. 17-én ugyan Tordán hozott országgyűlési végzés: „a mint ő felsége ezelőtt is megengedte volt, hogy ki-ki azt a vallást kövesse, a mely tetszik, t. i. a pápista vagy lutheránus vallást, ugy most is ezek közül bármelyiknek követésére kegyelmesen szabadságot enged“ Harminczkét évi komoly törekvés ide érlelte Erdélyben a hitujítás ügyét, a protestáns vallások legidősbike szentesített országos törvény által biztos életet nyert.

De ekkor a Kálvin nézetei is utat törtek volt magoknak, s főleg az urvacsora kérdése hevesen vitatott zsinatokon és magán gyűlésekben. A király s az ország rendei oda érve látván az újabb nézetek fejlődését, s a kiegyeztetést többé nem remélvén, erőltetés helyett megint nemes eszközökhöz nyultak, s 1563. jun. 6-án Tordán ily végzést hoztak: „Mivel mind a két vallást (luth. és ref.) követő székely urak közt különböző vetélkedések támadtak, miből sok rosz következhetik: az ország rendei meghatározták, hogy mindeniknek szabad legyen azt a vallást és hitet követni, a melyik tetszik, s minden a maga vallásán levő papot tarthasson, kik közül midőn egyik prédikálni kezd, a másik ne akadályozza, s ha elvégezte, azután kezdje a másik, és így istenizszoletét és a szentségek kiszolgáltatását mindenik végezze szabadon. Ki őket megháborítja, hívassék meg a fejedelem elé s büntetődjék büne szerént.“ A következő évben jun. 4-én megint Tordán az országgyűlés még határozottabban szentesítette mind a két protestáns vallásfelekezetet egyházi életét.

Az unitárius hitnézetek jöllehet már 1563-ban megkezdték körfutásukat, nyilvános vita tárgyai csak 1566-ban lettek. Ez évben négy hó alatt négy gyűlés tartatott, egy Tordán, kettő Gy.-Fejérvárt és egy M.-Vásárhelytt, melyek mindenikén az „Isten egysége és háromsága“ képezte a sarkpontot. A háromság-tant védők vezére Mélius Péter, az Isten-egységét vitatóké Dávid Ferencz volt, kiről hiteles szájhagyomány azt tartja, hogy a mint a gy.-fejérvári vitáról diadalérettel Kolozsvárra visszaérkezett, a tordautcza szegletén egy nagy kerek kövön*) egy prédikációt tartott,

*) E kő ma a kolozsvári unitárius templom kerítésében őriztetik.

mire Kolozsvár kedvelt papja után már akkor az egy személyű Isten eszméjéhez csatlakozott.

A következő 1567-ik évben a két fél az irodalom terén folytatta a küzdelmet, s mindkét részről több rendbeli fontos munkák és czáfolatok jelentek meg, melyek a kérdést tisztázták, s mint vitatkozások alkalmával szokott történni, az ellentéteket jobban-jobban kitüntették, minek következtében az unitarizmus is határozottabb alakot öltött magára s a válság bekövetkezett.

Idáig jutván az ügy, nehogy a szenvedélyek féket veszítsenek, ismét közbelépett az országgyűlés a maga fennkölt szabad szellemével, s Tordán 1568-ban jan. 6-án a következő általános törvényt hozta: „Urunk ő felsége, a miképpen ennekelőtte való gyűlésében országával közönséggel a religio dolgáról végzett, azonképpen mostan is az jelenvaló gyűlésben azt erősítik, t. i., hogy minden helyeken a prédikátorok az evangéliomot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne keserítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tartsasson, a kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek a prédikátort meg ne bánthassa. Ne szidalmaztasék senki a religioért senkitől az előbbi constitutiók szerint, és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegeessen a tanításért, mert a hit Istennek ajándéka.“ E törvény tartalma, mint láttuk, az előbbi országgyűléseken már ki volt mondva, s csak annyiban új, hogy most az unitáriusok érdekében hozatott, s az unitáriusokra alkalmaztatott.

Ugyan ez évben a király maga Gy.-Fejérvárra a végett hív össze egy zsinatot, „minthogy a háromság kérdésében a papok nem értenek egyet.“ E zsinat meg is tartatott márt. 8—18-ik napjain a király és sok főember jelenlétében. Itt hát nyíltan a király akaratából, az ország színe előtt lépett fel Dávid Ferencz társaival az „Istenegysége“ védelmére. Egyébaránt a király megengedte, hogy a nagy fontosságú kérdés felett ezután is szabadon vitatkozhassanak birodalmában bárhol, s szabadon irjanak, de egymást háborgatni s bármi módon bántani keményen megtiltotta.

Az érintettekől megtetszik, hogy az 1568-ik évet az erdélyi unitárius egyház törvényes bölcsőjének lehet tekinteni; mert ha e vallásfelekezet alap-hitelve, az Istenegysége, néhány évvel előbb merült is fel, ha zsinatokon már előbb vita tárgya volt is, de az a

három nevezetes tény, melyek országos és törvényes térre vitték, országos és törvényes alakot adtak e vallásfelekezetnek, az említett 1568-ik évhez vannak kötve. A tordai országgyűlés ekkor terjesztette ki a lelkiismeret szabadságának magasztos elvét az unitárizmus érdekében legszelesebbre; a király ekkor tüzi ki ünnepélyesen az unitárizmus alap-hitelveit megvitatásra; és ekkor szakadnak egy nagy kísérlet után két egyházzá az unitárius és trinitárius magyar protestánsok.

Az erdélyi unitárius vallás-közönség egyházi főtanácsa ez okból az 1568-ki év nevezetes eseményeinek, vagyis törvényes lételének háromszázados emlékét örömnappá óhajtván emelni, meghatározta, hogy 1868-ban pünköst első napján általános hálaünnep tartassék minden eklézsiában, s e végre készítettessék egy alkalomszerű hymnus és ima, továbbá, hogy ugyanez évben az 1568-ban Tordán hozott törvényzikk emlékére Tordán tartassék zsinat, s ez is egyszersmind emlékűnnep legyen, feljuttván abban és az által a lelkiismeret szabadságának háromszázados diadalát; végre keblileg pályázatot hirdetett szent vallásunk történelmének kidolgozására. E határozatnak első része eddig teljesedésbe vétetvén, s a hálaünnepély a közelebbi Pünköst alkalmával minden eklézsiában megtartatván, az ez alkalommal elénekelt hymnust és elmondott imát, melyeket vallásközönségünk egyházi feje, Kriza János, érdemes püspökünk irt, ezennel közöljük.

A) HYMNUS.

(Dallam) „Szeret, imád, magasztal“ —
vagy: „Isten áldd meg a magyart.“

1.

Szent öröm-érzésre gyúl
Isten! e Há z népe,
Emlékünkbe felvonul
Három század képe.
A mi benne szép és jó:
Lelked fényírása;
S a mi bús, az oktató
Bölcs kezed vonása.

2.

Szent családdá avatál
Népeid sorából,
Fiuságra kihozál
Szolgálat házából.
Lobogónknak jelszava
Volt a H i t s z a b a d s á g,
Szellemünknek fő-java:
A tisztább I g a z s á g.